

УДК 811.16:373.7

Алла Смерчко, кандидат філологічних наук, професор кафедри світової літератури і славістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Антон Смерчко, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри романо-германської та слов’янської філології
Рівненського інституту слов’янознавства Київського славістичного університету

КОНЦЕПТУАЛЬНА ОПОЗИЦІЯ “ЗЛОЧИН – КАРА” У СЛОВ’ЯНСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

У статті подано ідеографічну схему фразеологічного втілення концептуальної опозиції “злочин – кара” у слов’янських мовах. Визначено пізнавально-конотативний потенціал цих словесних формул, які є визначальними і для сучасної дійсності.

Ключові слова: концепт, фразеологічна одиниця, паремія, символ, семантико-тематична група.

Літ. 11.

Алла Смерчко, кандидат филологических наук, профессор кафедры мировой литературы и славистики
Дрогобычского государственного педагогического университета имени Ивана Франко

Антон Смерчко, кандидат филологических наук,
доцент кафедры романо-германской и славянской филологии
Ровенского института славяноведения Киевского университета славистики

КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ ОПОЗИЦИЯ “ПРЕСТУПЛЕНИЕ – НАКАЗАНИЕ” В СЛАВЯНСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

В статье представлена идеографическая схема фразеологического воплощения концептуальной оппозиции “преступление – наказание” в славянских языках. Определены познавательно-конотативный потенциал этих словесных формул, являющихся определяющими и для современной действительности.

Ключевые слова: концепт, фразеологическая единица, паремия, символ, семантико-тематическая группа.

Alla Smerchko, Ph.D. (Philology), Professor of World Literature and Slavonic Department
Drohobych State Pedagogical University by I. Franko

Anton Smerchko, Ph.D. (Philology), Docent of Romance and Germanic and Slavonic Philology Department
Rivne Institute of Slavonic of Kyiv Slavonic University

CONCEPTUAL OPPOSITION “CRIME – PUNISHMENT” IN SLAVIC PHRASEOLOGY

The article deals with ideographical scheme idiomatic embodiment conceptual opposition “crime – punishment” in Slavic languages. Defined cognitive connotation potential of these verbal formulas that are also shaping contemporary reality.

Keywords: concept, phraseological unit, proverbs, symbol, semantic-thematic group.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення мови “у єдності тілесного і духовного її аспектів”, тобто концептуальний аналіз мови, дозволяє заповнити провалля, як слушно стверджують вчені, між мовою і мисленням. У сучасній лінгвістичній літературі термін концепт немає однозначного тлумачення, про що свідчить ціла низка наукових праць останніх десятиліть (Б.Л. Борухов, М.Д. Арутюнова, С.Е. Нікітіна, С.А. Ромашко (1991), В.М. Телія (1996), Н. Лобур (1997), З.Д. Попова, І.А. Стерлін (1999), Л. Байрамова, С. Григорук (2002), М.Ф. Алефіренко (2003, 2004), С.Є. Стефанський (2009), О.М. Сергеева (2009) та ін.). У цих працях концепт співвідноситься то з уявленням, то з поняттям, то й з одним і з іншим, то з

мисленнєвим образом широкого структурного діапазону, то з ключовим словом духовної культури й одночасно з передумовою, що стимулює його виникнення. На нашу думку, концепт – це одночасно й уявлення (узагальнені почуттєві образи предметів і явищ), і поняття, і ментально-інформаційна одиниця як нерозривне ціле. Як наслідок відбиття діяльності мислення (логічного й образного) концепти відіграють значну роль у справі пізнання всесвіту, пізнання неоднозначності сутності людини й складності буття взагалі. Аналіз фразеологічного вираження концептуальної опозиції “злочин – кара”, висвітлення його пізнавально-конотативного потенціалу складає мету цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Кожний з концептів пропонованої опозиції представлений

широким колом фразеологічних одиниць, які у асоціативно-художній формі вербалізують цю давню антиномію. Ці концепти належать до універсальних і утворюють широке семантичне поле, яке складається з низки семантико-тематичних груп відповідно до назв концептів.

1. Насамперед виділяються пареміологічні фразеологізми, що вказують на **неминучість, невідворотність покарання** через алегорії й узагальнення: *Віділлються вовкові овечі сльози / Віділлються вовкові коров’ячі (кобилячі) сльози; Найдеться й на тура шура; Скільки вірвовку не плести, а кінець їй буде; Скільки злодій не краде, все одно тюрми не мине* [3, 27, 93, 158]; *Хто краде, той довгі літа не проживе* [4, 208 – 209] / *Быть бычку на верёвочке; Сколько вкрёвочке не виться, а конец будет* [8, 29, 90]; *Таскал волк – потащим и волка; Отольются медведю коровьи слёзы / Отольются волку овечьи слёзки / Отольются кошке мышьины слёзки; Сколько вору не воровать, а виселицы не миновать* [5, 224, 231, 234] // *Nosi Wilk razy kilka, poniosą i Wilka!*. До цієї групи належать паремії, які містять тлумачення покарання: *Як гукнеш, так і відгукнеться – Який голос, такий і відголос* [3, 276]; *Хто красти посилає, той відповідає; Що ступить, то злуптуть; Красти вільно, та б’ють більно; Без спросу взяв, та не сказав, значить украв; Найшов чуже і сховав – все одне, що вкрав* [4, 209, 210, 207, 204] // *Каков привет, таков и ответ; Как аукнется, так и откликнется; Не за волка то волка бьют, что сер, а за то, что овцу съел* [5]; *За худые слова слетит и голова // Kto sieje wiatr, zbiera burzę; Odplacić pięknym za nadobne.*

2. Наступну групу складають фразеологізми, які вказують на **заподіювання лиха** (у напрямку від суб’єкта до об’єкта) і на **наслідок лиха**: *Стягти останню сорочку з кого; зідрати шкуру; обідрати до голої кості; обдерти до нитки; обідрати як липку; живцем облупити; полічити ребра, скрутити в’язи; поламати кістки* [ФСУМ, 343, 331, 566]; *Крадуть діти, а батьки в отвіті; Украв один, а думают на багатьох* [4, 208 – 209]; // *Последнюю рубашку с мужика сымают; Клевета, что уголь: не обожжёт, так замарает* [5, 187, 189]; *Кошке игрушки, а мышке слёзки; Злой человек того и желает, что другой погибает; Злой человек у кого милости просит, того и поносит // złoic skórę z kogo; pasy drzeć z kogoś; polamać koście; dać w rują.*

3. Окремий розряд складають паремії, що характеризують **умову, причину неправедних вчинків**: *Борг мучить, а голод краде; Де що погано лежить, туди злодій очі теребить; Погано лежить – рука свербить, пройти б собі*

геть – дурнем назовуть [4, 204, 205, 208]. Пор. рос. *Змея кусает не для сытости, а из лихости; Каково семя, таков и плод; Не дразни собаки, не укусят; Плохо лежит – брюхо болит, мимо пройти – дураком назовут; Что плохо положено, страхом не огорожено / то брошено; Волк – хищник по природе, а человек – по зависти* [5, 32 175, 182, 183] // *Wilk nie winien temu, że Pan Bóg stworzył go wilkiem; Wilk morduje dla strawy, – człowiek dla zabawy* [11]. Пряме відношення до цієї групи мають фольклорні афоризми, що демонструють **спокусу, слабкість людський природи**: *Лихий (лукавий, нечистий, чорт) поплутав; Сивина в бороду, а біс в ребро; Волос сивіє, а голова шаліє; Охочий до добра, як до ярма, а до зла, як до меду; Він ласий хапунець на чужий гаманець* [4, 202, 207, 205]. У російських і польських пареміях завданий зміст представлено як еквівалентними (частково), так і нееквівалентними висловами, а саме: *Грех сладок, а человек падох; Чёрт его дёрнул (попутал); На хороший цветок летит и мотыльёк; Около крох и мыши; Коза во дворе – козёл через тын глядит; Видит волк козу – забыл и грозу; Искушение на грех наводит; Седина в бороду, а бес в ребро* [5, 44, 45, 175 – 178] // *Diabeł pokusił kogo; owoc zakazany jest słodki* [11].

4. Велика кількість ФО об’єднана загальною семантичною ознакою **“міри покарання”, “засоби позбавлення від лиха і лиходіїв”**: *дати березової каші кому; всипати по перше число, намилиши шию; дати прочуханки; дати кучму; задати перцю; дати нагінку* [9, 206, 208, 210, 222, 305] та багато інших з опорними компонентами *дати (задати), давати* й різними образними компонентами. Сюди ж належать паремії типу: *По злочину і кара; Катюзі по заслужі; З чужого воза (коня) й серед дороги (й серед болота) злязь* [4, 72, 67]; рос. *За ушко да на солнышко; Худую траву из поля вон; С чужого коня среди грязи долой*; а також ФО біблійного походження з яскраво вираженою семантикою “помста”: *Взявшие меч – мечём погибнут; око за око, зуб за зуб, кровь за кровь // kto mieczem wojuje od miecza ginie; oko za oko, ząb za ząb; krew za krew* (старозавітні вислови). Стійки словесні комплекси зі значенням “помста”, “покарання”, “**типи покарання**”, “**невідворотність покарання**” можна розглядати як різновиди великої фразеологічної групи “**Відплата**”, до якої приєднуються і ФО, що виражають **загрозу**: – від жартівливої, наприклад, так сприймається тепер паремія – *Недосол на столе, пересол на спине* [8], а також *Кто взьмёт без спросу, тот будет без носу* (з лексики школярів) [5, 167], –

до дуже серйозної: *Підійди, я тобі за це по кумполу дам* (О. Гончар); рос. *Я ему задам чёсу; На ладонь посажу, другою пристукну – только мокро будет* [5, 192, 193] // *winie dercze po rękach kara*. Окрему позицію займають тут ФО з семантикою “**відплата за чужі гріхи**”: *Валити з хворої голови на здорову; З чужого клопоту (похмілля) голова болить; Хто кислиці поїв, а кого (на кого) оскома напала // В чужом пиру похмелье, а також рос. У волка всегда овца виновата; У сильного всегда бессильный виноват* (І.А. Крилов).

5. Мовні формули, які несуть семантику “**провини**”, містять морально-етичні норми не лише конкретної мовної спільноти, як наприклад, рос. *Десятая вина виновата* (коли карають кожного десятого); *Наш Филат не бывает виноват; Не бей Фому за Ерёмину вину*, [5], але і постулати загальнолюдського характеру в їх різноманітності і суперечливості: *Всякая вина виновата; Не всякая вина виновата; Вина вина рознь; Вина на вину, а грех на грех не приходится* [5] // *Winien niedźwiedz, że krowę zjadł, winna też krowa, że do lasu poszła*. З цим колом паремій міцно пов’язані словесні формули з семантикою “**презумпція невинуватості**”: *Не пійманий – не злодій; Не піймав – не кажи, що злодій // Не пойман – не вор; Не поймав, не щипають* [5, 73].

6. Наступну групу утворюють ФО, які в алегоричних, наочно-чуттєвих представленнях передають зміст “**викриття провини**”: *На злодієві шапка горить; Знає кішка (кицька), чие сало з’їла; Шила в мішку не сховаєш; Хто порося вкрав, у того у вухах нашіть // На воре шапка горит; Краденое порося в ушах визжит; Как ни хорони концов, а наружу выйдут; Знает кошка чьё мясо съела; Шила в мешке не утаишь*.

7. Невелика група ФО виражає зміст “**каяття**”: *Покірної голови й меч не бере // Повинную голову и меч не сечёт; Кто повинится, того суди бог; Покорное слово гнев укрощает*. Життєва мудрість, яка міститься у пареміях, говорить, що народ у своєї більшості ніколи не бажав додавати нових неприємностей, покарання тим хто покаявся, хто вже покараний долею, звідси етична заповідь: *Лежачего не бьют*, а також поблажлива словесна формула *Все мы люди, все мы человеки // Oto obrońcy człowieka: skrucza i dobre uczynki*.

8. Самостійну групу утворюють паремії, що позначають **застереження від здійснення неправильних, необачних вчинків**, які тягнуть за собою порушення закону, загальноприйнятих норм поведінки, етики, моралі: *Не копай іншому яму, бо сам упадеш; Хто іншим лихо бажає, той сам лихо має; Не плюй у криницю, пригодиться*

води напиться; Не в свої сані не сідай; На чужий шматок не роззявай роток; Не бери, де не поклав; Не ходи, куди не просять; Не бери, чого не клав / / Не плюй в колодець, пригодиться воды напиться; В чужой монастырь со своим уставом не ходят; на чужой каравай рот не разевай; Рыбку ешь, да рыбака-то не съешь // Cudzego nie bierz, swego nie zostawuj; Dobrymi chęciami piekło jest wybrukowane.

9. Зворотний процес, тобто неможливість здійснення чого-небудь поганого висловлюється прислів’ями: *Якби свині роги, то б усіх поколола / Як би свині крила, вона б небо зрила / Якби на кропиву не мороз, вона б усіх людей пожалила; Якби міг, то в ложці води втопив би*. Пор. рос. з іншою асоціативно-образною структурою: *Бодливой корове бог рог не даёт*.

10. З попередніми групами перегукується певною мірою низка паремій, що позначають **готовність ризикнути, зробити що-небудь небезпечно або заборонене на додаток до зробленого**: *Більш копи (як півкопи) лиха не буде; Де (вже) наше не пропадало; Раз мати породила, раз і умирати (гинути); Двом смертям не бути, а однієї не минути / Раз козі смерть; Що має бути, того не минути / Що має статися, те станеться // Семь бед – один ответ; Где наше не пропадало; Двум смертям не бывать, а одной не миновать; Чему быть, тому не миновать // Два razy nie może nikt, raz musi umrzeć każdy*.

11. Окрему групу формулюють ФО, які позначають **сприйняття закону простим загалом (здебільшого скептичне чи негативне)**: *Dura lex, sed lex; рос. От трудов праведных не наживёшь палат каменных; Закон – дышло, куда повернут, туда и вышло / Куда захочешь, туда и воротишь; Что нам законы, когда судьи знакомы?; Законы святы, но исполнители лихие супостаты*. (В.В. Капніст) // *Twarde prawo, ale prawo*.

12. Велику групу складають ідіоми і паремії зі значенням “**правосуддя**”, “**характеристика суду і суддів**”: *страшний суд; судний день; судна година; доля судила; суди та пересуди; судити і рядити; знайти суд на кого; жуку кинули у річку; Бог тобі суддя; Нехай Господь боронить і милує* [9]; *суд Соломона, мудрий як Соломон; бандити сидітимуть в тюрмах!* (крилатий вислів); рос. *На нет и суда нет; Соломоново решение; суд чести; суд линча; суд Божий; Вор должен сидеть в тюрьме! Победителей не судят* (крилатий вислів); пол.: *sąd ostateczny; dzień zagłady; przysąd losu; sąd pański; Pan bóg rozsądzi kogo; sąd salomonowy; mądry jak Salomon; sąd honorowy; sąd kościelny; sąd Parysa; Litość dla*

wilków jest niesprawiedliwością wobec owiec. Що стосується рішення суду і викриття провини, то життєвий досвід і перипетії людського співжиття породили багато прислів’їв негативного плану: *Рука руку мие, а злодій злодія криє*, порівняйте рос. *Что ворам с рук сходит, за то воришек бьют; Рука руку моет, вор вора кроет; Рассудили Шемякиным судом; Не грози щуке морем, а нагому горем; В суд пойдёшь – правды не найдёшь; Из суда, что из пруда, сух не выйдешь; Бедному с богатым судится – лучше в ложе утопиться; С сильным не борись, с богатым не судись: сильный поборет, а богатый осудит; Лошадь с волком тягалась – хвост да грива осталась; В суд ногой, в карман рукой* [5], пол.: *Ręka ręce tuje, nogą nogę wspiera; Brudzić sobie ręce.* Лише мала частка паремій фіксує надію на справедливість і на Божий суд: *Хто правди бажає тому бог помагає; Правий суд не осуда; сліпа Феміда*; рос. *Правый суд не осуда; За правду Бог и добрые люди; Кто правды желает, тому Бог помогает; Быть делу по третьейскому; Праведный судия одесную спасителя стоит* [5] // **ślepa sprawiedliwość**. Дуже актуальне прислів’я, що передає зміст такого рішення у суперечливій справі, яке задовольняє обидві сторони: *І кози ситі, і сіно ціле; І вовки ситі, і кози цілі // І волки сыты, и овцы целы // I wilk syty, i owca cała*.

13. Окремо варто розглянути паремії, що характеризують **лиходіїв, злочинців, або недобрих людей**: *Чорта не бійся, а от лихого чоловіка тікай; Добрий як собака; Жалить, як кропива, і колеться як їжак; Він любить зустрічати гостей на великім шляху; Злодій на злодії їде й злодієм поганяє; Хто раз украв, той ще захоче; Злодій шукає того, щоб украсти у кого; Ласий на чужі ковбаси; Майстер до чужих кайстер // Проворна Варвара на чужие карманы; Молодцы – удалцы, ночные дельцы; Он любит гостей, да из-под моста их встречает; Утопили щуку, а зубы остались целы; Вор на воре, вором погоняет – пор.* у М.В. Гоголя: *Мошенник на мошеннике сидит и мошенником погоняет; Ябедник да доносчик на одной осине росли; Злые мёд в устах носят, а яд всякому приносят; Одна паршивая овца всё стадл портит; Крепки запоры, да ловки и воры; Целовал ястреб курочку до последнего пёрышка; Хвост лисий, да рот вочий; Не так страшно стадо зверей, как один лиходея; Берегись козла спереди, лошадь сзади, а лихого человека со всех сторон.* Ця група паремій демонструє вираження національної специфіки, національного культурного компоненту в їх семантиці.

Дещо окремо розташовується приказка, що **характеризує тих, хто кривдить слабких**: *Молодець проти овець, а проти молодця і сам вівця.* Як підрозділ цієї великої групи виділяються прислів’я зі значенням **неможливості виправити, змінити натуру людини**: *Горбатого (хіба вже) могила виправить; Горбатого простує могила; Лихого справить заступ та лопата; Скільки (як) вовка не годуй, а він (все) у ліс дивиться / Вовча натура в ліс тягне // Горбатого могила исправит; Как волка не корми, он всё в лес смотрит; Из черного не сделаешь белого; Чёрного кобеля не вымоешь до бела.*

14. Наступну групу представляють паремії зі значенням **застереження від захоплення чужого**: *Грабований кожух не гріє; Злодійський гріш не піде на користь; Краденим добром багатим не будеш; рос. Чужого не захватывай, а своего не разбрасывай; За чужим погонишься – и своё потеряешь; Чужою копеекою не разживешься; Чужое добро впрок не идёт; Ворована копейка карман дерёт: сама уйдёт и рубли уведёт; Чужое добро берёт за ребро*; пол. *Cudzego nie bierz, swego nie zostawij.*

За межами цієї тематичної класифікації, хоча певним чином і перегукуються з нею, розташовані прислів’я та приказки, **які закликають до обережності і пильності**: *На те і щука в морі, щоб карась не дрімав* (14); *Злодій краде не там, де багато, а там де погано лежить* (15); *Лякана (полохана) ворона й куца боїться / Полохливий заєць і пенька боїться; Обікся на молоці, то й на воду студить / Хто обікся на окропі, той і на холодну воду дмухає*; рос. *Вор не всегда крадёт, а всегда его стерегутся; Бережливого коня и зверь в поле не бьёт; На то рыба щука (вморе), чтоб карась не дремал / На то щука в море, чтоб карась не дремал; Сказал бы словечко, да волк недалечко; Бережёного и бог бережёт; Обжегся на молоке, дует на воду Пуганая ворона и куста боится.*

З цією групою стикаються паремії з протилежним змістом, а саме зі значенням **безтурботності, необачності**: *Пускати (пустити) цапа (козла) в капусту / Ставити (поставити) цапа (козла) город стерегти; Дивитися (глядіти) крізь пальці // Пустили козла в огород; Пустись козла в огород – яблонь страхом не огородишь; Дай курице гряды – изроет весь огород; Смотреть сквозь пальцы // Patrzyć przez palce na coś.*

Варто зауважити, що семантика **злочин**, яка присутня майже у всіх пареміологічних фразеологізмах в неприхованій або в прихованій формі, ні є їх основним ядром, а співіснує поруч

з іншим змістом, який може домінувати (наприклад, *На злодієві шапка горить*) і може також бути з нею у відношенні зумовленості (*Хто взяв меч, від меча і загине*).

Фактичний матеріал свідчить, що образна основа ФО дуже різноманітна. Це і зоосимволи (*вовк, ведмідь, кішка, змія, свиня, цап, корова, коза, вівця, кінь, порося, миша, карась, щука*), і символи ворожнечі, кровопролиття (*меч*), і соматизми (*голова, вухо, око, зуб, рука, ребро, ніс, язик, спина, нога, грива, хвіст*), і фітосимволи (*осика*), і алегоричні образи-порівняння (*мотузка, карман, шило, криниця, мішок, яма, річка, море, монастир, сало, шматок, коровай, шапка, копійка, вода, молоко*), крізь призму яких оцінюються конкретні явища і ситуації, і слова-антоніми (*багатий – бідний, винний – правий, своє – чуже, добро – зло, добрий – злий, правда – брехня, мед – отрута, говорити – мовчати, карати – милувати*), які підкреслюють нерозривну єдність протилежностей. Частковий збіг або тотожність утворювання семантично-зв’язаних структур у аналізованих мовах зумовлено однаковими і водночас незалежними тенденціями їх семантичного розвитку, загальним джерелом, загальним суспільно-економічним устроєм у певні часові періоди, культурними зв’язками, а також певним ізоморфізмом відображального апарату носіїв мови. Разом із тим неповнота збігу або нееквівалентність семантично-зв’язаних структур – наслідок наявності специфічного національного і культурно-конотативного компоненту семантики складних характеризуючих знаків.

Отже, запропонована концептуальна опозиція представляє реалізацію духовної сутності людини, а її номінації є семантичними універсаліями, а також мотивуючою і дериваційною базою стійких словесних комплексів.

1. Алефиренко Н.Ф. *Вербализация концепта и смысловая синергетика языкового знака*/Н.Ф.Алефиренко // *Проблемы вербализации концептов в семантике языка и текста: Материалы международного симпозиума, 22 – 24 мая 2003 г. – Волгоград, 2003. – Ч. 1. – С. 3 – 13.*

2. *Логический анализ языка. Культурные коннотации.* М.: Наука, 1991. – 204 с.

3. Олійник І.С., Сидоренко М.М. *Українсько-російський і російсько-український фразеологічний тлумачний словник.* – Київ: Рад. шк., 1991. – 400 с.

4. Попова О.А. *Краці прислів’я та приказки українського народу* / О.А. Попова. – Донецьк: ТОВ ВКФ “БАО”, 2008. – 416 с.

5. *Пословицы русского народа. Сб.* В. Даля. – М.: Худ. лит., 1957. – 991 с.

6. *Прислів’я та приказки: Людина. Родинне життя. Риси характеру* / упор. М.М. Пазяк. Київ: Наук. думка, 1990. – 528 с.

7. Сергеева Е.Н. *Понятие концепта и аспекты его изучения в современной лингвистике*./Е.Н.Сергеева // *Вестник ВЭГУ, № 3 (41), 2009. – С. 72 – 85.*

8. Фелицина В.П. *Русские пословицы, поговорки и крылатые выражения: Лингвострановедческий словарь* / В.П. Фелицина, Ю.Е. Прохоров; под ред. Е.М. Верецагина, В.Г. Костомарова. – М.: Рус. яз., 1979. – 240 с.

9. *Фразеологічний словник української мови: В 2-х кн.* / Уклад. В.М. Білоноженко та ін. – Київ: Наук. думка, 1993. – 984 с.

10. *Podlaska Daniela, świątek-Brzezińska Magdalena. Słownik frazeologiczny.* Warszawa – Bilsko-biała: Wydawnictwo PWN Sp. z o.o., 2009. – 495 s.

11. *Wilki są wszędzie. Wilk w kulturze i sztuce. Przysłowia.* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.wolves.sniezek.eu/wilk-w-kulturze-i-sztuce/przyslowia/>. – Мова пол.

Стаття надійшла до редакції 18.04.2015

“Всяке істотне, а не тільки позірне поліпшення в побуті народу, всяка істотна реформа повинна ґрунтуватися на внутрішній, духовній реформі, на русі вперед, який відбувається в самому дусі народу, бо тільки з цих духовних реформ виростають самі собою тривкі зовнішні реформи... Надати ж швидкість народному розвитку може тільки свідоме, розумне виховання і розумне навчання: вони пробуджують розум народу, дають його свідомості і збагачують його знаннями, до яких він досвідом не добрався б і за багато сотень років”.

*Костянтин Ушинський
видатний педагог-класик*

